

İbnü'l-Kassâr'ın hilâfa dair *'Uyûnü'l-edile* adlı eserinin muhtasarı olup Ambay b. Keybâkâh tarafından neşredilmiştir (I-V, Riyad 1421/2000). 5. *el-İsrâf 'alâ nûketi mesâ'ili'l-hilâf* (I-II, Tunus, ts.; I, II, nşr. el-Ceyb b. Tâhir, Beyrut 1420/1999). Bedevî Abdüssamed eserini hadislerini *el-İthâf* adlı çalışmasında tahrîc etmiştir (I-IV, Dübey 1420/1999). 6. *el-Mümehhid fî şerhi Muhtaşarı Ebî Muhammed İbn Ebî Zeyd*. İbn Ebû Zeyd'in *Muhtaşarü'l-Müdevvene*'sinin yarısı üzerine yapılmış bir şerhtir. Eserin V. cildine ait bir nüsha, Mekke'de Ümmülkurâ Üniversitesi'ne bağlı Ma'hedü'l-bahsi'l-ilmî'deki yazmalar merkezinde bulunmaktadır (Fikhü Mâlikî, nr. 48). 7. *Şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd*. İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî mezhebinin temel metinlerinden olan *er-Risâle*'sinin şerhi olup bir cildi Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'de kayıtlıdır (nr. 625 K.). 8. *en-Nezâ'ir fi'l-fıkh* (Karaviyyîn Ktp., nr. 382/2, vr. 26^a-54^b). 9. *Şerhu Fuşûlî'l-ahkâm ve beyânü mâ medâ bihi'l-'amel 'inde'l-fukahâ' ve'l-hükkâm* (Karaviyyîn Ktp., nr. 382/1, vr. 1^b-25^b; Cidde, Mektebetü'l-Melik Abdülazîz, Fikhü Mâlikî, nr. 110). Brockelmann'ın kaydettiği *Gurerü'l-muhâdara ve ru'ûsü mesâ'ili'l-münâzara* (I, 660) ayrı bir kitap değil bu eserin muhtevasıyla ilgili olarak önsözde geçen bir ifadedir (M. Âbid el-Fâsî, I, 375). 10. *en-Nuşra li-mezhebi imâmi dâri'l-hicre*. Eserin yüz cüzden oluştuğu ve Kahire'de bir Şâfiî kadılıkudâtı tarafından satın alınarak imha edildiği kaydedilir (Râî el-Endelüsî, s. 297-298). 11. *el-İfâde*. Karâfi *ez-Zahîre*'nin başında, ikinci mukaddime olarak verdiği ve *Tenkihu'l-fuşûl fi'ilmî'l-uşûl* olarak adlandırdığı kısımda fıkıh usulüyle ilgili bilgileri özetlediği (I, 55-161) dört kitaptan ilki olarak bu eseri zikreder. Ancak *Şerhu Tenkihi'l-fuşûl fi'htişâri'l-Mahşûl*'ün önsözünde eserini yalnızca Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahşûl*'ünden özetlediğini belirtip diğer kitaplardan söz etmez.

Kâdî Abdülvehhâb'ın kaynaklarda adı geçen diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Şerhu'l-Müdevvene* (yarım kalmış), *el-Edille fi mesâ'ili'l-hilâf*, *Evâ'ilü'l-edille fi mesâ'ili'l-hilâf beyne fukahâ'î'l-mille*, *er-Red 'ale'l-Müzenî*, *el-Cevhere fi'l-mezâhibi'l-'aşere*, *el-Burûk (el-Furûk) fi mesâ'ili'l-fıkh*, *et-Telhîş fi uşûlî'l-fıkh (el-Mulahhas)*, *el-Mefâhir (el-Ecvibetü'l-fâhire) fi uşûlî'l-fıkh* (eserlerinin bir listesi için bk. *el-Ma'ûne*, neşredenin girişi, I, 40-47).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (nşr. Hamîş Abdülhak), Mekke 1415/1995, neşredenin girişi, I, 18-99; a.mlf., *el-Mukaddime fi'l-uşûl* (nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî), Beyrut 1996, s. 227-234, 259-287; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 31; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 168-169; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre*, VIII, 515-529; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Rabat 1402/1982, VII, 220-227, 246; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXXVII, 337-341; İbn Rüşd, *Fehârisü'l-Beyân ve't-tahşîl* (haz. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Beyrut 1411/1991, I, 276-277, 350; Muvaffakuddin b. Osmân, *Mürşidü'z-züvâr ilâ kubûri'l-ebrâr* (nşr. Muhammed Fethî Ebû Bekir), Kahire 1415/1995, s. 456-463; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, III, 219-222; Karâfi, *ez-Zahîre* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 55-161; XIV, 290-291, 361, 379; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 429-432; Nübâhî, *Târîhu kudâtî'l-Endelüs* (nşr. Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut 1415/1995, s. 60-62; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb*, s. 159-160; Râî el-Endelüsî, *İntişârü'l-fakîri's-sâlik li-tercihi mezhebi'l-İmâm Mâlik* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân), Beyrut 1981, s. 297-298, 307; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, Beyrut 1403/1983, XIII, 407, 456, 468; *Keşfü'z-zunûn*, I, 481; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 660; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü mahfûzâtı Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1399-1403/1979-83, I, 375-376; III, 233, 249-250.

FERHAT KOCA

KÂDÎ BEYZÂVÎ

(bk. BEYZÂVÎ).

KÂDÎ el-CÜRCÂNÎ

(bk. CÜRCÂNÎ, Ebû'l-Hasan).

KÂDÎ el-FÂZİL

(القاضي الفاضل)

Ebû Alî el-Kâdî el-Fâzîl
Muhyiddîn (Mücîrüddîn) Abdürrahîm
b. Alî b. el-Hasen el-Askalânî
(ö. 596/1200)

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin veziri,
Dîvân-ı İnşâ başkanı, edip ve şair.

15 Cemâziyelâhîr 529'da (2 Nisan 1135) Askalân'da doğdu. Hayatının ilk yıllarını babasının kadılık yaptığı Filistin'deki Bey-sân şehrinde geçirdi. Babasının yanı sıra Ebû Tâhir es-Silefi, Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir ve Osman b. Ferec el-Abderî gibi âlimlerden istifade etti. Edebiyat ve dinî ilimler sahasında kendini gösterdi. Daha sonra babası onu bilgisini ve üslûbunu geliştirmesi için Kahire'ye gönderdi. Kahire'de Muvaffakuddin İbnü'l-Hallâl, İbn Kâdûs ve Reşid b. Zübeyr gibi inşâ kâtiplerinin yanında mesleğini geliştirdi; 549'da (1154) İskenderiye'ye giderek Dîvân-ı İn-

şâ'da İbn Hadîd'in yanında çalışmaya başladı. Yazdığı evrakın Kahire'de çok beğenilmesi üzerine Fâtımî Halifesi Zâfir-Biemrillâh'a tavsiye edilip Kahire'ye çağrıldı. Tarihçi Umâre el-Yemenî, onun Fâtımî Veziri el-Melikü'l-Âdil Rûzzîk b. Talâî tarafından Kahire'ye çağrıldığını söyler. Buna göre Kâdî el-Fâzîl 557 (1162) yılında Kahire'ye gitmiş olmalıdır.

Kâdî el-Fâzîl, bir müddet sonra Dîvân-ı İnşâ başkanı Muvaffakuddin İbnü'l-Hallâl'in emekli olması üzerine yeni vezir Şâver b. Mücîr tarafından Dîvân-ı İnşâ başkanlığına getirildi (558/1163). Fâtımî kumandanı Dirgâm idareyi ele geçince Vezir Şâver, Nüreddin Mahmud Zengî'den yardım istemek için Dimaşk'a gitti. Bu sırada Kâdî el-Fâzîl, Şâver'in oğlu Kâmil ile birlikte hapse atıldı (Ramazan 558/Ağustos 1163). Dirgâm'ın, Nüreddin Mahmud'un Şirkûh el-Mansûr kumandasında gönderdiği ordu karşısında yenilmesi ve yakalanıp öldürülmesi üzerine Şâver ikinci defa vezir oldu (Cemâziyelâhîr 559/Mayıs 1164). Kâdî el-Fâzîl, bu ara dönem hariç ömrünün son yıllarına kadar Fâtîmîler ve Eyyûbîler'in Dîvân-ı İnşâ başkanlığını yaptı. 564 (1169) yılında Şirkûh'un ve ardından Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Fâtımî veziri olmasından sonra da aynı göreve devam etti. Selâhaddin sultan olunca bir vezir tayin etme ihtiyacı duymadı. Kâdî el-Fâzîl onun bu görevi yerine getiren en büyük yardımcısı olarak kaldı. Selâhaddin'in ölümüne kadar (589/1193) vezir ve Dîvân-ı İnşâ başkanı olarak çalışan Kâdî el-Fâzîl, onun ölümünün ardından Dimaşk'ta yerine geçen büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Nüreddin Ali'nin veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esir ile anlaşamadı. Bunun üzerine Kahire'ye giderek Selâhaddin'in ikinci oğlu el-Melikü'l-Azîz'in Dîvân-ı İnşâ'sında çalışmaya başladı. 7 Rebîülâhîr 596 (26 Ocak 1200) tarihinde Kahire'de vefat etti ve Mukattam dağı eteklerindeki Karâfetüssuğrâ'da defnedildi. Selâhaddin'in onun hakkında, "Bu topraklara sizin kılınçınızla sahip olduğumu sanmayın, ben bu yerlere Fâzîl'in kalemıyla sahip oldum" dediği nakledilmektedir (İbnü'l-İmâd, IV, 327).

Dirayeti, bilgisi ve kültürü sebebiyle "Kâdî", güzel ahlâkı ve meziyetleri dolayısıyla "Fâzîl" lakabını alan Kâdî el-Fâzîl'ın ifade ve üslûbuna çok itina gösterdiği, yazı yazarken yüzünün ve dudaklarının çeşitli şekiller aldığı, âdeta bütün organları ile yazı yazdığı kaydedilmektedir (İbn Ebû Usaybia, II, 205). Oğlu Kâdî el-Eşref Bahâeddin Ebû'l-Abbâs Ahmed de hüküm-

darlar nezdinde itibarlı bir şahsiyetti. İmâdüddin el-İsfahânî, Kâdî el-Fâzıl'ın iyiliklerinden, vakıflarından ve bilhassa esirlerin kurtarılması için tesis ettiği vakıfların çokluğundan bahseder; evinin yanında Şâfiî ve Mâlikî talebeler için bir medrese, yetim çocuklar için bir ilkokul yaptırdığını, sultanın ona saygı gösterdiğini belirtir, bu arada kendisinin de onun himayesine mazhar olduğunu söyler (Ebû Şâme, II, 241). Kâdî el-Fâzıl'ın himaye ettiği kişiler arasında Mûsâ b. Meymûn gibi bir mürteddin bulunduğu iddia eden âlimler de vardır. Endülüs'ten gelen bir âlim İbn Meymûn'un Endülüs'te iken müslüman olduğunu, daha sonra tekrar Müsevliğe döndüğünü söyleyince Kâdî el-Fâzıl, onun baskı altında müslüman olmak zorunda kaldığını belirterek mürted sayılmayacağı cevabını verdiği kaydedilmektedir. Başta İbn Meymûn olmak üzere çeşitli kişiler kitaplarını ona ithaf etmişlerdir.

Kâdî el-Fâzıl, Kahire'de evinin yanında inşa ettirdiği el-Medresetü'l-Fâziliyye'nin müderrisliğine Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Selâme el-İskenderânî'yi getirmişti. Medresede Kur'an ilimlerinin okutulması için ayrı bir bölüm bulunuyordu. Bu bölümün müderrisliğine de Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî'yi tayin etmişti. Medresede ayrıca büyük bir kütüphane kurmuştu. İktâlarından, akarlarından ve ticarî hisselerinden yıllık geliri 50.000 dinar civarındaydı (İbn Hallikân, II, 337; Makrîzî, II, 365-366). Ayrıca Kellâse'de Dârü'l-hadîsi'l-Fâziliyye adıyla meşhur olan bir dârü'l-hadîs yaptırması, oğlu Ahmed burada zengin bir kütüphane tesis etmişti.

İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî, İbn Hallikân, İbn Fazlullah el-Ömerî ve daha birçok edip ve tarihçi Kâdî el-Fâzıl'ın Arap inşâ sanatının en büyük üstatlarından biri olduğunu, eski divan kâtiplerini aşarak inşâ sanatında yeni bir çığır açtığını belirtir. İmâdüddin el-İsfahânî *Haridetü'l-kaşr* adlı eserinde onun hakkında, "Kalem ve sözün rabbi Fâzıl'dan sonra gelecek her fâzıl fazladır" ifadesini kullanır; başka bir yerde de Hz. Muhammed'in şeriatının diğer şeriatları neshettiği gibi onun üslûbunun kendinden önceki üslûpçuları hükümsüz kıldığını, kendisinin de bu ekolün bir mensubu olduğunu söyler.

Kâdî el-Fâzıl teşhis ve iktibas sanatlarını ustaca kullanır, seci yapmada zorlanmaz, edebî sanatlarda tekellüfe başvurmazdı. Geniş kültürü sayesinde bahsettiği olaylarla tarihî olaylar arasında güzel

irtibatlar kurardı. Muhyiddin İbn Abdüz-zâhir, Kâdî el-Fâzıl'ın edebî mektuplarından örnekleri içeren *ed-Dürrü'n-naẓîm min teressülü 'Abdirrahîm (el-Kâdî el-Fâzıl)* adlı bir eser kaleme almıştır (nşr. Ahmed Bedevî, Kahire 1959). Kâdî el-Fâzıl'ın münşeâtından bazı örnekler *Kitâbü'l-Muhtâr (el-Fâzıl min kelâmi'l-Kâdî el-Fâzıl)* (British Museum, nr. ADD 7307), *Kitâb fihî min kelâmi'l-Kâdî 'Abdirrahîm el-Beysânî* (American University of Beirut, nr. 5902) ve *'Uyûnû'r-resâ'ili'l-Fâziliyye* (British Museum, nr. ADD 25756) adlı eserlerle günümüze ulaşmıştır.

Onun yazdığı resmî (sultânîyât) ve özel (ihvânîyât) mektupların 100 cilt civarında olduğu, bunlardan elli cilt kadarının çeşitli kişiler tarafından toplanıp tertip edildiği kaydedilmektedir. Teressül mecmuaları denilen bu derlemelerin büyük bir kısmı kaybolmuş, ancak bazı ciltleri zamanımıza ulaşmıştır. Muvaftakuddin İbnü'd-Dibâcî'nin teressül mecmualarından yaptığı seçmeler Muhammed Nağş tarafından *Resâ'il 'ani'l-harb ve's-selâm min teressülü'l-Kâdî el-Fâzıl* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1978, 1984). Ramazan Şeşen ve diğer bazı araştırmacılar da bu mecmualar üzerinde çalışmıştır (*Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, s. 4-6; ayrıca bk. Brockelmann, *GAL*, I, 316; *Suppl.*, I, 549; Rabie, s. 12-13). Mecmualardaki mektup ve belgelerden önemli bir kısmı, Selâhaddin-i Eyyûbî ve diğer hükümdarlar adına kaleme alınarak halifelere, hükümdar ve idarecilere gönderilen mektuplarla görevlilere verilen menşurlardan ve kendisi tarafından sultana bildirilen mütalaalardan oluşur. Bunlar devrin tarihi için ilk elden kaynaklardır. *el-Berku's-Şâmî*, *Kitâbü'r-Ravzateyn* ve *Şubhu'l-a'sâ'*'da bunlardan pek çok örnek vardır. Paris Bibliothèque Nationale'de mevcut, Kâdî el-Fâzıl'ın yazdığı resmî mektuplardan meydana gelen bir cilt, başındaki fihriste göre sekiz bölüm halinde düzenlenmiş olup birinci bölüm hilâfet divanına, ikinci bölüm Bağdat'taki önemli görevlilere gönderilen mektuplardan, üçüncü bölüm elçilerle Bağdat'a ve diğer yerlere yollanan tezkirelerden, dördüncü bölüm fütuhatla ilgili mektuplardan, beşinci bölüm hükümdarlara, emirlere gönderilen sultanın mektuplarından ve alınan cevaplardan, altıncı bölüm sicillerden ve menşurlardan, yedinci bölüm hükümdarlara, emirlere Kâdî el-Fâzıl tarafından yollanan mektuplardan ve sekizinci bölüm kısa fasıllardan meydana gelir. Ancak bu cilt ikinci bölümün ortalarında sona ermektedir.

Bunlardan başka Kâdî el-Fâzıl Mısır'daki divanların icraatını, zamanının olaylarını, iktisadî gelişmelerini günlük halinde kaydetmiştir. *el-Müteceddidât*, *el-Müyâvemât*, *el-Mücelledât* ve *el-Mâcereyât* adıyla zikredilen ve günümüze ulaşmayan bu eser, Selâhaddin devri Mısır tarihi için önemli olup özellikle Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Nüreddin Mahmud'un nâibi sıfatıyla Mısır'ı yönettiği dönem için en sağlam kaynaktır. İbn Hallikân ve Makrîzî bu eserden geniş nakiller yapmışlardır. Eserin adının farklı şekillerde kaydedilmesi, müellifin kitabına son şeklini veremediğini ve eserin daha sonra başkaları tarafından düzenlendiğini düşündürmektedir. Nesirde gösterdiği başarıyı şiirde gösteremeyen Kâdî el-Fâzıl'ın şiirleri Ahmed Ahmed Bedevî ve İbrâhim el-Ebyârî tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1961, 1969).

BİBLİYOGRAFYA :

Umâre el-Yemenî, *en-Nüketü'l-aşriyye*, Bibliothèque Nationale, AY, nr. 2147, vr. 29^a-30^a; İmâdüddin el-İsfahânî, *Haridetü'l-kaşr*: *Şu'arâ'ü Mısır* (nşr. Ahmed Emînv.dğr.), Kahire 1370/1951, I, 35-54; Muvaftakuddin Hasan b. Ahmed ed-Dibâcî, *Resâ'il 'ani'l-harb ve's-selâm min teressülü'l-Kâdî el-Fâzıl* (nşr. Muhammed Nağş), Kahire 1978; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, I, 192; II, 241-244; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnû'l-enbâ'*, II, 205; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), II, 333-337; VI, 219-224; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VIII, 1-51; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXI, 338-344; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XII, 107-192; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 335-379; Sübkî, *Tabakât*, IV, 253; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 24; İbnü'l-Furât, *Târîh* (nşr. Hasan Muhammed eş-Şemmâ'), Basra 1389/1969, IV/II, s. 184-191; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ'*, bk. İndeks; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 89-93; Makrîzî, *el-Hıttâ*, II, 365-366; *Keşfü'z-zunûn*, I, 299; II, 1016; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 324-327; A. H. Helbig, *el-Qâdî'l-Fâzıl, der Wezir Salâdins*, Leipzig 1923; Cl. Cahen, *La Syrie du nord*, Paris 1940, s. 52-53; Brockelmann, *GAL*, I, 316; II, 368; *Suppl.*, I, 549; II, 494; a.mlf., "Kâdî Fâzıl", *IA*, VI, 48-49; a.mlf. - [Cl. Cahen], "al-Kâdî al-Fâzıl", *El²* (Fr.), IV, 392-393; *Historians of the Middle East* (nşr. B. Lewis - P. M. Holt), London 1962, s. 85-86, ayrıca bk. İndeks; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, s. 23-25; Ahmed Ahmed Bedevî, *el-Kâdî'l-Fâzıl: Dirâse ve nemâzic*, Kahire 1967; H. Rabie, *The Financial System of Egypt*, London 1972, s. 12-13; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 4-7, 329-330; a.mlf., *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 379-381, 395-396; Hâdiye Decânî-Şekil, *el-Kâdî el-Fâzıl 'Abdirrahîm el-Beysânî el-'Askalânî (526-596/1131-1199): Devrühü't-tahfîti fî devleti Şalâhiddin ve fütühâtih*, Beyrut 1993; a.mlf., "Egypt and the Egyptians: A Focal Point in the Policies and Literature of al-Qâdî al-Fâzıl", *JNES*, XXXVI/1 (1977), s. 29-38.

